

ENFORMASYON KAYNAĞI OLARAK ELEKTRONİK VERİ TABANLARININ SINIRLILIKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Günseli Bayraktutan²

Akademide bilimsel etkinliğin vazgeçilmez bir aracı olan yaygın taraması, artık pek çok kullanıcı tarafından internet üzerinden gerçekleştirilmektedir. Özellikle üniversitelerde, elektronik veri tabanları çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Pek çok ad ve kategori altında bize sunulan bu ürünler görünürde, neredeyse sınırsız denebilecek sayıda ve çeşitte enformasyonu kapsamına rağmen, aslında belirli sayıda üretici ve dağıtıcı tarafından sınırlandırılmış bir içeriğe sahiptirler.

Herşeyi metalaştıran kapitalist sistem, bilgiyi de dönüştürerek pazara mal olarak sunmuştur. “Küresel iletişim devrimi”nin yaşandığı söylenen çağımızda iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle, sınırötesi iletişim akışındaki dengesizlikler ve eşitsizlikler de daha büyük boyutlara ulaşmıştır. Tüm bu gelişmelerin etkisinde küresel pazara baktığımızda elektronik yayıncılık alanında da küresel aktör olarak niteleyebileceğimiz belli başlı birkaç büyük üretici/işleyiciyi ve onların çeşitli ticari etkinliklerini gözlemlemekteyiz, ki bu etkinlikler şirket birleşmeleri veya, farklı fakat yakın ticari alanlarda varlık göstermek gibi dikkat çekici oluşumlar olabilir.

Sonuç olarak, küresel pazarda, elektronik yayıncılık alanına egemen birkaç ticari kuruluş ve bu kuruluşların etkinlikleri ve sundukları ürünler dolayısıyla mülkiyet ilişkilerinin analizi göstermektedir ki, aslında kullanıcılar enformasyon denizinde değil, sınırları belirlenmiş bir havuzda yüzmektedirler. Bu çalışmada yapılması amaçlanan da, çeşitli örneklerle bu yanılsamayı açığa çıkarabilmektir.

Enformasyon sözcüğünün kapsamı ve neliğine dair tartışmalar sonlanmamışken, bu yazın etrafında gittikçe daha sorunlu tanımlamalar, adlandırmalar ortaya çıkmaktadır, örneğin enformasyon emperyalizmi ya da elektronik sömürgecilik gibi. İletişim alanından doğru bu alana yani genel olarak “enformasyon çalışmaları/teorileri” diye adlandırabileceğimiz bu alana bakarken elbette kütüphaneler önemli araştırma konularının özneleri haline gelmektedir.

¹ Çalışmamaya katkılarından dolayı Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi Mine Gencel Bek'e teşekkür ederim.

² Başkent Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Neden kütüphaneler? Enformasyonun akışından ve denetiminden bahsederken bu süreçten kütüphaneleri ayrı tutmak elbette anlamlı değildir. Kütüphaneler herkese açık ve bilginin kamuya ait olduğu alanlardır. (Ne yazık ki, özellikle elektronik yayıncılığın artmasıyla, ve çeşitli denetim mekanizmaları sayesinde- elbette bunu alt edebilecek etik açısından sorunlu davranışlar olabilir- mesaisi belli olmayan bir iş olan "araştırma" süreye ve mekana dair sınırlandırılmıştır. Bir araştırmacı olarak, işlenmiş akademik bilgiyi elinde tuttuğunu iddia eden bu kaynak türüne çoğunlukla evinizden ulaşamazsınız, ya da belli bir süreyi geçtikten sonra sistem sizi dışarı atar.) Ama son yıllarda enformasyon teknolojilerinin gelişmesiyle ve ticarileşmeyle birlikte, özellikle üniversite ve araştırma kütüphaneleri çoğunlukla elektronik kaynaklara yönelmekte ve ellerindeki basılı malzemeyi azaltmaya başlamaktadırlar. Elektronik yayıncılık alanı da büyük şirketler diyebileceğimiz devler arasında bölüşülmüştür. Bu dev şirketler çok büyük bir pazarda yarışmaktadırlar. Çeşitli ülkelerde pek çok konsorsiyumlar oluşturulmakta, ve ancak bu şekilde bazı kurumların bu tür kaynaklara ulaşımı mümkün kılınmaktadır. Türkiye'de de, bu türlü konsorsiyumlar oluşturulmakta ve etkin çalışmalar yapmaktadır.

2. Enformasyon toplumu, iletişim ve (alana ait) temel kavramları

Hepimiz akademik anlamda tarama yapıyoruz. Sizlere de bazen çıkan sonuçlar bir "veri fazlası" gibi gelmiyor mu? Nalbantoğlu'na göre hızlı iletinin büyük bir oranı bireyler üzerinde sersemletici etkisi bulunan ve yararlıyı yararsızdan ayırmaya izin vermeyen bir akış, ayrıca bu bilgi çoğu zaman da "ma'lumu ilan"dan, yani herkesin bildiği şeylerden oluşuyor (2001:15).

Entelektüel mülkiyet, elektronik yazı kimin malı? Neden işletim için para ödüyoruz gibi sorular sıkça tartışılan sorular olarak gündemimizde. Hele "bilgi mi, enformasyon mu?" sorusu çok daha geniş boyutlarda tartışılan bir konu. Tüm bunlarla bağlantılı olarak bilginin kamuya ait olması bunun yanısıra teknolojinin ise rekabete *mahkum* olması da yine tartışılan ve yaşanan bir olgudur.

Günümüz toplumu "enformasyon" toplumu olarak nitelendirilmektedir. Kumar'a (1995) göre "Şimdi yeni toplum, enformasyonu edinme, işlem den geçirme ve dağıtma konusundaki yeni metotlarıyla tanımlamakta ve adlandırılmaktadır." (s.15). Enformasyon devriminin kökenleri de diğer pek

çok gelişme ve yenilik gibi askeri kökenlidir, ama diğer alanlara da hemen yayılmıştır.

Enformasyon devriminin amaçları ve etkileri politik ve ekonomik seçkinlerin geleneksel amaçları tarafından katı bir şekilde tanımlanır: Devletin gücünü hem kendi yurttaşlarına hem de öbür devletlere karşı artırmak; kapitalist girişimlerin verimliliğini ve büyük ölçüde bütünleşmiş bir küresel pazar yaratarak karlarını desteklemek. (Kumar, 1995: 46).

Enformasyon ya da bilgi dediğimiz kavramın "ücretsiz" alınabildiği yerlerden biri de kütüphaneler olarak görülmekteydi.

Yeni enformasyon alanı küresel bir bağlamda iş görür. Herhangi bir yere gitmeye gerek yok; enformasyon evinize ya da büronuza getirilebilir. İlke olarak herkese, her yerde, istendiği anda açık olan, dünya çapında bir elektronik kütüphaneler, arşivler ve veri bankaları şebekesi doğmaktadır. "Kongre Kütüphanesindeki kitapların tamamı, bir buzdolabından daha büyük olmayan bir bilgisayarda toplanabilir" (Sussman, 1989: 61). Kumar, 1995.

Enformasyon kimi düşünörlere göre "büyük eşitleyici" olarak görölmekteydi, (Kumar 1995). Bu görüşler daha çok enformasyon toplumuna dair olumlu – ütöpic görüşlerin temelinde savunulan bir yaklaşımdır. Bu olumlu yaklaşımın kütüphanelere bilgin, araştırmacı ve uzmanlara dair görüşü ise;

Bilginler ve uzmanların birbirleriyle dünya çapında enformasyon alışverişi yapmaları da hızla bir gerçeklik haline geliyor. Belli başlı kütüphanelerin ve arşivlerin katalogları bir bilgisayar terminali aracılığıyla birçok noktadan taranabilir. Bu kütüphanelere depolanmış malzemenin büyük kısmı aynı zamanda mikrofilm ya da mikrofiş aracılığıyla, belli bir yöreden ayrılmak gerekmeksizin okunabilir. (Kumar, 1995: 29)

Burada sunulan "bilgi" uzun zamandır kar amaçlı firmalar tarafından işlenmekte ve satılmaktadır. Bu kurumların, üniversite, araştırma merkezleri gibi, birer "bilgi fabrikası" haline ve dolayısıyla bu nedenden ötürü iktidar kaynağına dönüşmesi bu açıdan önemlidir. (Kumar 1995: 39). Yukarıdaki alıntıda "belli başlı" diyerek tanımlanan ve ayrılan kütüphanelerin ve arşivlerin nasıl seçildiğine dair eleştiriler gelebilir. Bu durumla ilgili olarak da kriterler ve seçim yapan kişi ve kuruluşlar da ayrı bir sorun ve sunuşun konusudur.

Uyduların, televizyonun, fiber optik kablonun ve mikroelektronik bilgisayarın bileşimi, dünyayı birleşik bir bilgi ağı halinde içiçe geçirdi. Bu bileşim "enformasyon akışını" çokertti. Şimdi tarihte ilk kez hakikaten küresel bir ekonomimiz var, çünkü tarihte ilk kez yerküre üzerinde

anında paylaşılan bilgi var” (Naisbitt 1984: 57; ayrıca bkz. Naisbitt ve Aburdene 1990:14). Kumar, 1995.

Bu aşamada bilginin paylaşılmasından söz edildiğinde elbette gündeme gelen bir diğer konu, bilimsel bilginin piyasaya uygun olup olmadığıdır.

O’Neill piyasa ile bilimsel kurumlar arasındaki çatışmadan söz eder, yazara göre piyasanın “mülkiyet gizliliği” ile geleneksel bilimin “açık iletişimi” çatışır (2001: 236). Bu aşamada devreye giren konulardan biri de “entelektüel mülkiyet” kavramıdır. O’Neill burada iki mülkiyet kavramından bahseder, birincisi piyasa koşullarının hakim olduğu anlayış, diğeri ise teorilerin herkese ait olduğunu savunan görüş.

Buradan da aslında meta olarak bilgiyi düşündüğümüzde bunun bir kamusal mal olarak algılanması gerektiği noktasına geliyoruz. O’Neill’den aktarırsak, kamusal mallar ‘rekabet dışıdır’ ve ‘dışlayıcı değil’lerdir (2001: 245). Tam da bu noktada iddia edebiliriz ki, kendi evlerimizde bile bu tür bir kapsayıcılıktan uzaktayız. Burada belki de önemli olan sorun, bilimsel bilginin piyasa için uygun olup olmadığı değil, bilgi piyasa koşullarında satılmalı mıdır, satılmamalı mıdır sorusudur.

O’Neill, piyasaya uygun mülkiyet ilişkilerinin iyi bilimsel pratiklere zarar verdiğini düşünerek şu üç argümanı ileri sürer;

(1) piyasa mekanizmaları, bilginin gelişmesi için gerekli bir koşul olan bilimde açık iletişimle uyumsuz; (2) bilim için bir kurumsal çerçeve olarak piyasa, bilime katkıda bulunan bir kişiye verilen dış ödülleri bilimin gelişmesine katkısının değerinden koparır; (3) bilimde özel mülkiyet bilim pratiğine bağlılığı zedeler. (O’Neill 2001: 248).

Bu aşamada görülmektedir ki, bilginin herkese açık olması ilkesi günümüzde işlerliği olan bir ilkeymiş gibi görünmemektedir. Bilimsel bilgiye ancak çeşitli meblağlarda ücret ödedikten sonra şifreler aracılığıyla, ya da IP³ kontrollü erişebilmektesiniz. Kütüphanelerde dolaşırken raflar arasında iz bırakmıyorken, on-line veri tabanlarında bu tür erişim koşullarında dolayı "profil"imiz çıkarılmakta ve ilgi alanlarımız doğrultusunda alanımızla ilgili her konu hakkında anında bilgilendirilmekteyiz. Sisteme giren her yeni bilgi

³IP (Internet Protocol) numarası: Yeryüzünde İnternet'e bağlı her bilgisayara verilen bir çeşit kimlik numarası.

elektronik posta aracılığıyla anında bizlere (araştırmacı, uzman, akademisyen, öğrenci) ulaştırılmaktadır.

3.Kütüphanelerin gelişimi ve elektronik yayıncılık

Schiller ve Schiller'in kütüphanelerle ilgili çalışması bu alandaki Amerikan ticari hegemonyası düşünüldüğünde, gelişmelerle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Enformasyonun serbest akışından ticaretin serbestleşmesine geçişte Amerikan etkisi açıkça bilinen bir süreçtir.

Schiller ve Schiller'e (1988:147) göre Amerika'da 1945'den sonra Ar-Ge çalışmaları çok fazla yapılmış, çok büyük miktarda veri ortaya çıkmıştır ve sonuçta bu veriye talip olan bilimsel ve idari kurumlar için bunların sınıflanması ve işlenmesi gereği doğmuştur ve bunu yapabilmeyin yolu bilgisayar devreye sokmaktan geçmektedir. Schiller ve Schiller (1988) bu gelişmeyi enformasyon patlaması olarak niteliyorlar. Ve yazarlara göre bu gelişmeler önce bankacılık daha sonra ise sigortacılık sektörünü etkiliyor. Schiller ve Schiller'in çalışmasında yer aldığı şekliyle, U.S. Ticaret Departmanının verilerine göre, 1977'de 362 olan on-line veritabanlarının sayısı, 1985'te 2600'e çıkıyor (s.149). Elbette bu kadar hızlı gelişen bir sektör ekonomi için iştah kabartıcı bir alana dönüşüyor ve bu durumda (1988: 150) bu alandaki Amerikan hegemonyası da yine 'enformasyon' ile ilgili konuların tanımlanması, kararlaştırılması ve düşünülmesi için gerekli ekonomik - kültürel ortamı sağlıyor. Schiller ve Schiller'in (1988: 151) aktarımıyla, Burchinal, ulusal iletişim politikalarının ve uygulamalarının kütüphaneler üzerinde etkisi olduğunu belirtmiştir. Enformasyon teknolojilerinin gelişimi kütüphaneler üzerine çalışmayı da beraberinde getirmiş görünmektedir.

Önce paralel yayıncılık (basılı, elektronik birarada), ardından sadece elektronik yayıncılık 1989'dan bu yana *internet* üzerinden gelişmiştir. Tonta (1997), elektronik yayıncılıkla ilgili temel sorunları şöyle sıralamaktadır, elektronik yayıncılığın benimsenmesiyle ilgili sorunlar, ekonomik sorunlar, bilgiye erişimle ilgili sorunlar ve arşivleme ve koruma ile ilgili sorunlar. Tonta'ya göre akademik çevreler elektronik yayıncılığa henüz üzerinde kriterler belirli olmadığı için kuşkuyla bakmakta ve hala geleneksel yöntemleri ve yayıncılığı tercih etmektedirler. Ayrıca kimi ekonomik gerekçelerden ötürü (hala basılı yayıncılığın daha karlı olması gibi) pek çok firma iki tür yayıncılığı paralel götürmektedir. Ama son yıllarda görülmektedir ki, firmalar artık

elektronik yayıncılığa yönelmektedir. Herşeyden önemlisi teknolojik sorunlardır. *Internet* altyapısı gelişmemiş olan ülkelerde hem bu kaynakları kullanmak hem de bu tür veri tabanları oluşturmak çok olanaklı görünmemektedir. Tonta, elektronik yayıncılıkla ilgili eşitsizliklere ve sorunlara literatürde çokça değinilmediğini belirtmiştir.

Kaldı ki, elektronik yayınlara erişim açısından tüm engeller kalkmış olsa bile topyekun elektronik bilimsel iletişimi gerçekleştirmek yine de pek kolay olmayacaktır. Çünkü basılı dergilere erişmek için basit bir posta kutusuna sahip olmak ya da en yakın kütüphaneye gitmek yeterli olabiliyor iken, elektronik dergilere erişmek için belli bir teknolojik alt yapıya ve çeşitli becerilere (bilgisayar okur yazarlığı gibi) gerek duyulmaktadır. Konuya bu açıdan bakıldığında, hiçbir bilimsel derginin, okuyucularına sadece belirli teknolojik olanaklara ve becerilere sahip okuyucularla sınırlamak istemeyeceğini söylemek mümkündür. (Tonta, 1997)

Tonta'nın burada bu çeşit bir ayrımcılığı bilimsel dergilerin istemeyeceği yönündeki vurgusu haklıdır, ama küresel anlamda faaliyet gösteren pek çok firmanın bu tür bir çekince taşıdığını düşünmek büyük bir iyimserlik olur.

Tonta'nın vurguladığı bir diğer önemli konu arşivleme ve koruma ile ilgilidir. Bu şekilde ticari amaç güden firmaların, kütüphanelerin işlevlerinden biri olan kültürel ve bilimsel mirası saklama, gelecek nesillere aktarma gibi bir görevi üstlenip üstlenmeyeceği belirsizdir. Tüm bu bilgiyi saklamak ciddi bir altyapı gerektirmektedir. Ayrıca saklanma koşulları da önemlidir, entelektüel korumayla ilgili olarak "tutarlılık", "gerçeğe uygunluk", "güvenilirlik" gibi sorunlar bulunmaktadır (Tonta 1997).

Bu alandaki önemli ticari aktörlere gelince, Brown'ın 1997 yılına ait verileri şu şekildedir;

Bu alandaki en büyük ticari firmaların ortalama sahip oldukları dergi adedi:

Elsevier Science	1,100 başlık
Springer Verlag	350 başlık
Blackwell Science	210 başlık
Academic Press	210 başlık
Wiley	250 başlık

American Chemical Society 23 başlık (Brown, 1997: 83).

4. Türkiye örneği: Ankara'daki üniversite kütüphaneleri üzerine bir değerlendirme

Türkiye’de de özellikle üniversite kütüphanelerinde, öncelikle CD’ler üzerinden daha sonra ise *internet* üzerinden elektronik yayıncılık e-dergilerle ve veri tabanlarıyla sürmektedir. Genel olarak kütüphanelere ayrılan bütçenin azlığı kütüphane yönetimleri için hem basılı materyal sağlamada hem de elektronik kaynaklara geçişte önemli bir sorun teşkil etmektedir. Pek çok kütüphanenin özellikle bağışlarla canlandığını ya da doğru bir koleksiyon geliştirme politikası izleyemediğini bilmekteyiz. Pek çok üniversite elektronik kaynaklara ve dergilere yönelme çabasında, ama bunu sınırsız temin edebilecek mali kaynaklara sahip değil. Önceleri yayınevleri basılı materyali alanlara, elektronik kaynağı da ücretsiz vermekteyken, daha sonraları bu yöntemden vazgeçmişlerdir. Elektronik kaynaklar artık kesinlikle ücretli, ve sadece kampus/kurum binası/araştırma yerleşkesi dahilinde kullanılabilen, araştırmacı evinden ve/veya başka bir fiziki mekandan tarama yapamamaktadır. Bu aşamada yükselen maliyetleri karşılayabilmek için üniversiteler, araştırma merkezleri biraraya gelerek çeşitli konsorsiyumlar oluşturmakta ve bu küresel yayın devlerine karşı pazarlık şansı elde etmeye çalışmaktadırlar.

5. Sonuç Yerine

Enformasyon çağında, enformasyonun küresel iletiminden bahsedilmekte. Bu enformasyon iletişiminin 1970’lerden bu yana teknolojik gelişmelerle çok büyük hız kazandığı açıktır. Sınırötesi iletişim akışındaki dengesizlikler, ve eşitsizlikler bu alanda iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle daha da büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu çalışmada kabaca gözatmaya çalıştığımız “bilimsel bilgi/akademik çalışma” niteliğindeki enformasyon da bu hızlı akışın içeriğini oluşturan bölümlerden biridir. Gündelik pratikte bizim sıkça kullandığımız elektronik veri tabanları bu tür bilginin depolandığı kaynaklardır. Bu çalışma çerçevesinde kabaca kütüphaneler, bilimsel bilginin toplanması, piyasa ve bilgi ve Türkiye, Ankara’daki üniversite kütüphaneleri ile ilgili küçük bir değerlendirme yer almaktadır. Bu alanda daha derinlemesine yapılacak bir

çalışmada entelektüel mülkiyet hakları, ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemeler elbette daha detaylı incelenmelidir.

Kaynaklar

Brown, David J. (1997) **Electronic Publishing and Libraries: Planning for the Impact and Growth to 2003**. UK: Bowker Saur.

Herman, Edward S. and Robert W. Mc Chesney. (1997) **The Global Media: The New Missionaries of Corporate Capitalism**. London: Cassell.

Kumar, Krishan. (1995) **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**. (Çev. Mehmet Küçük). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Nalbantoğlu, Hasan Ünal. (2001) "Yeni" Ekonomi Koşullarında "İnsan". Defter. 14(44): 11-23.

O'Neill, John. (1998) **Piyasa: Etik, Bilgi ve Politika**. (Çev. Şen Sürer Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Schiller, Herbert I. ve Anita R. Schiller. (1988) **Libraries, Public Access to Information, and Commerce**. Mosco, Vincent and Janet Wasko.(Ed.). The Political Economy of Information'da (s. 146-166). Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

Tonta, Yaşar. (1997) "Elektronik Yayıncılık, Bilimsel İletişim ve Kütüphaneler". Türk Kütüphaneciliği 11(4):305-314.
<http://yunus.hun.edu.tr/~tonta/yayinlar/eyayin97.htm>.